

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.244.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.6.33>

ТРЕБІНА О.М.

**ІНСТИТУЦІЙНА СКЛАДОВА ЧАСТИНА КОНТРОЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ**

**INSTITUTIONAL COMPONENT OF THE CONTROL MECHANISM
ENSURING THE IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL AGREEMENTS**

У статті досліджено сутність і інституційна складова частина контрольного механізму забезпечення виконання міжнародних договорів. Розглянуто феномен міжнародного контролю. Пропонується розглядати міжнародний контроль як засновану на загальноновизначених принципах сучасного міжнародного права діяльність суб'єктів міжнародного права за допомогою створених спеціальних контрольних механізмів із метою дотримання державами взятих на себе договірних міжнародно-правових зобов'язань і вжиття заходів щодо їх виконання. Обґрунтовано, що як будь-які правовідносини, міжнародні контрольні правовідносини мають необхідні елементи: об'єкт, суб'єкти та зміст. Об'єктом міжнародного контролю є виконання зобов'язань за міжнародним договором. Суб'єктами контрольної діяльності можуть виступати міжнародні організації та їхні органи, спеціально створені контрольні органи та держави. Зміст правовідносин міжнародного контролю включає взаємні права та обов'язки суб'єктів при тому, що основний та загальний обов'язок у будь-яких контрольних правовідносинах – необхідність відповідати загальноновизначеним принципам та нормам міжнародного права. Визначено, що, виходячи зі структури міжнародних правовідносин, ми можемо виділити три складові частини в контрольному механізмі виконання міжнародних договорів: 1) договірну складову частину, пов'язану з об'єктом правовідносин, 2) інституційну складову частину, пов'язану із суб'єктом (суб'єктами) міжнародних правовідносин та 3) змістовну складову частину, пов'язану зі всім спектром забезпечення вимог міжнародних договорів (принципи, норми, форми, методи, засоби контрольної діяльності тощо). Доведено, що серед основних суб'єктів міжнародного контролю (контролюючі суб'єкти) можна виокремити: держави, міжнародні організації та їхні органи, спеціально створені контрольні органи. Слід мати на увазі, що суб'єктний склад правовідносин міжнародного контролю розширюється за допомогою підконтрольних суб'єктів, якими можуть бути будь-які суб'єкти міжнародного права – учасники певних міжнародних договорів, а також інституції громадянського суспільства, що залучаються до контрольної діяльності.

Ключові слова: міжнародний договір (конвенція), суб'єкт міжнародного права, міжнародний контроль, контрольний механізм договору (конвенції), міжнародні правовідносини.

The article examines the essence and institutional component of the control mechanism for ensuring the implementation of international agreements. The phenomenon of

international control is considered. It is proposed to consider international control as an activity of subjects of international law based on generally accepted principles of modern international law with the help of special control mechanisms to ensure compliance by states with treaty international legal obligations and take measures to implement them. It is substantiated that, like any legal relationship, the international control legal relations have the necessary elements: object, subjects and content. The object of international control is the fulfillment of obligations under an international agreement. The subjects of control activities may be international organizations and their bodies, specially created control bodies and states. The content of the legal relationship of international control includes the mutual rights and obligations of the subjects, although the main and general obligation in any control legal relationship is the need to comply with generally accepted principles and norms of international law. It is determined that based on the structure of international legal relations, we can identify three components in the control mechanism of international agreements: 1) the contractual component related to the object of legal relations, 2) the institutional component related to the subject of international legal relations and 3) the substantive component related to the whole spectrum of ensuring the requirements of international agreements (principles, norms, forms, methods, means of control activities, etc.). It is proved that among the main subjects of international control (controlling subjects) it is possible to distinguish: states, international organizations and their bodies, specially created control bodies.

It should be considered that the subjective composition of the relationship of international control is expanded through controlled entities, which can be any subject of international law – parties to certain international treaties, as well as civil society institutions involved in control activities.

Key words: *international treaty (convention), subject of international law, international control, control mechanism of the treaty (convention), international legal relations.*

Вступ. Економічні кризи, великомасштабні збройні конфлікти, зростаюча кількість злиднів у багатьох державах, зростання транснаціональної організованої злочинності, поширення міжнародного тероризму, розповсюдження інфекційних і неінфекційних захворювань, порушення екологічної рівноваги планети вимагають негайного прийняття спільних зусиль держав і міжнародних організацій, активного включення в цей процес неурядових організацій, громадських установ, транснаціональних корпорацій та громадянського суспільства. Багато в чому вирішити ці складні завдання людству вдається завдяки укладенню багатосторонніх міжнародних договорів (конвенцій). Але мало підписати та ратифікувати договір, потрібно забезпечити його виконання всіма учасниками, а для цього необхідний дієвий контроль за впровадженням у життя його положень. Міжнародний контроль є відносно новим інструментом забезпечення виконання державами своїх міжнародно-правових зобов'язань. Він став широко застосовуватися після закінчення Другої світової війни та створення Організації Об'єднаних Націй. Характерною ознакою його розвитку стало практично повсюдне включення положень про контроль та контрольні органи до тексту міжнародних договорів, особливо багатосторонніх.

Дослідженню феномену міжнародного контролю присвятили свої праці такі науковці як Д. Аббакумова, Т. Анцупова, Ю. Астанкевич, Р. Валєєв, І. Котляров, П. Лейпхерт, В. Мищик, М. Пейчинович-Бурич, О. Сердюк, Н. Сімонова, О. Тіунов, М. Хабеггер, І. Яковюк тощо. Проте дослідження контрольного механізму забезпечення виконання міжнародних договорів, на жаль, залишається поза увагою науковців.

Постановка завдання. Ураховуючи викладене, мета статті – з'ясувати сутність і інституційну складову частину контрольного механізму забезпечення виконання міжнародних договорів.

Результати дослідження. На цей час у практиці міжнародних відносин та доктрині міжнародного права відсутній єдиний підхід до визначення й розуміння сутності феномена міжнародного контролю та механізму забезпечення виконання договірних зобов'язань, хоча міжнародний контроль сьогодні є найважливішим засобом забезпечення виконання міжнародних договорів та міжнародно-правовим інститутом, що склався після Другої світової війни.

На думку американського вченого Карла П'єраґостіні, призначення міжнародного контролю полягає в тому, щоб виділити грубі помилки, неправильне розуміння та прорахунки у виконанні міжнародного договору й таким чином спонукати сторони до тривалої раціональної

взаємодії. Якщо держава стає стороною в договорі, щоб переслідувати свої інтереси, стверджує П'єрагостіні, то вона залишатиметься стороною цього договору доти, доки договірні норми будуть здатні захищати вищезгадані інтереси. Відповідно, сторона договору не буде свідомо порушувати міжнародний договір, оскільки він діє на користь цієї сторони. [1, р. 425]. Вільям Джексон вважає, що міжнародний договір покликаний оцінювати рівною мірою ризики та переваги для міжнародної безпеки, а також політичні ризики та переваги для кожної сторони, що бере участь у договорі. За такого підходу міжнародний контроль має сприйматися не лише як оцінка діяльності сторін договору щодо можливих порушень, але мати й глибший сенс [2, р. 345]. Міжнародний контроль слід розглядати не тільки з технічної, але і з політичної точки зору: «Міри міжнародного контролю, що правильно розуміються, може бути також і заходами зміцнення довіри» [2, р. 346].

Російський фахівець з міжнародного права О.І. Тунов підкреслює, що «міжнародно-правовий контроль покликаний підтримувати врегульовані договором відносини щодо певних дій або утримання від них, зберігати встановлений стан речей в рамках узгодженого сторонами юридичного режиму. За допомогою контролю здійснюється констатація виконання міжнародно-правового зобов'язання або відходу від нього. У останньому випадку держава-учасниця договору зобов'язана усунути ситуацію, яка загрожує виконанню договору, та вжити заходів щодо його неухильного виконання» [3]. Українська юристка М.О. Медведєва зазначає, що «суть міжнародного контролю полягає у перевірці на основі міжнародного договору суб'єктами міжнародного права або створеними ними органами відповідності діяльності держав прийнятим зобов'язанням з метою забезпечення їх дотримання» [4, с. 25]. Ми пропонуємо розглядати міжнародний контроль як засновану на загально визначених принципах сучасного міжнародного права діяльність суб'єктів міжнародного права за допомогою створених спеціальних контрольних механізмів з метою дотримання державами взятих на себе договірних міжнародно-правових зобов'язань і вжиття заходів щодо їх виконання.

Розгляд міжнародного контролю як інституту міжнародного права передбачає дослідження міжнародно-правових норм, кожна з яких має певне призначення – регулювати міжнародні (міждержавні) відносини. Вплив норм міжнародного права на поведінку суб'єктів міжнародного права є причиною виникнення відповідних правовідносин. Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що у зарубіжній та вітчизняній науці міжнародного права проблематика міжнародних правовідносин комплексно не досліджувалась [5, с. 185]. І.І. Лукашук визначає міжнародні правовідносини як специфічну форму міжнародних відносин, їх особливий різновид, відносно самостійний елемент у системі інтернаціональних зв'язків держав [6, с. 109]. Пропонується на теоретичному рівні, «як компромісною слід вважати спробу розрізнити міжнародні правовідносини в широкому і вузькому контексті» [7, с. 446]. Під «правовідносинами у вузькому сенсі», або власно правовідносинами, було запропоновано розглядати відносини, що виражають взаємозв'язок прав і обов'язків, які випливають із юридичної норми. Під «правовідносинами у широкому сенсі» – розуміти суспільні відносини врегульовані правом [6, с. 110]. Намагання охопити і визначити найзагальніше позначення усіх міжнародних правових явищ, яке б включало правосвідомість, систему норм, а також реальний правопорядок і практику правового регулювання, привело до теоретичного виокремлення «правовідносин у самому широкому сенсі» [6, с. 110].

Як будь-які правовідносини, міжнародні контрольні правовідносини мають необхідні елементи: об'єкт, суб'єкти та зміст. Об'єктом міжнародного контролю є виконання зобов'язань за міжнародним договором. Суб'єктами контрольної діяльності можуть виступати міжнародні організації та їхні органи, спеціально створювані контрольні органи та держави. При цьому підконтрольними суб'єктами можуть бути будь-які суб'єкти міжнародного права – учасники певного міжнародного договору. Зміст правовідносин міжнародного контролю включає взаємні права та обов'язки суб'єктів при тому, що основний та загальний обов'язок у будь-яких контрольних правовідносинах – необхідність відповідати загально визначеним принципам та нормам міжнародного права [8, с. 98].

Коли ми кажемо про контрольний механізм забезпечення виконання міжнародних договорів, то спочатку треба звернутися до суті поняття механізму. «Новий словник іншомовних слів» визначає «механізм (н.-лат. mechanismus, від гр. μηχανή = машина, знаряддя) – 1) пристосування усередині машини, приладу, апарату, що приводить їх у рух..., 2) внутрішня будова, система чого-небудь, 3) сукупність процесів, із яких складається яке-небудь фізичне, хімічне, фізіологічне та інше явище» [9, с. 383]. Тобто механізм передбачає системність і впорядкованість будь-якої діяльності чи процесу. Вважаємо, це розуміння цілком корелює з необхідністю вироблення

механізму забезпечення виконання зобов'язань за міжнародними договорами як системної та впорядкованої діяльності суб'єктів міжнародного права.

Спроби визначити поняття та сутність такого механізму в науці міжнародного права робилися, проте не можна сказати, що подібні дослідження мають комплексний характер. Так, М.О. Медведєва міжнародний конвенційний механізм реалізації норм міжнародного права розглядає як такий, що включає такі складові частини: «правозабезпечувальна правотворчість, тлумачення, контроль і правозастосування» [10, с. 24]. О.В. Сердюк підкреслює, що «контрольний механізм ЄКПЛ має розглядатись у трьох аспектах: договірному, змістовному, інституційному» [11, с. 52]. С.Ю. Марочкін під механізмом забезпечення здійснення міжнародно-правових норм розуміє систему засобів забезпечення (гарантії, контроль тощо), кожне з яких є частиною загального механізму [12, с. 79]. О.І. Піунов дотримується позиції, що сутність механізму забезпечення виконання міжнародних договірних зобов'язань становлять міжнародно-правові засоби забезпечення. Під ними розуміється узгоджена зацікавленими державами та закріплена ними у вигляді норм міжнародного права система заходів, спрямованих на найефективніше виконання міжнародних зобов'язань [13, с. 28]. Н.С. Симонова пропонує об'єднання в понятті «механізм забезпечення виконання зобов'язань за міжнародними договорами» таких інституційних складових частин: 1) інститути обов'язковості та сумлінності виконання міжнародно-правових зобов'язань; 2) міжнародні та внутрішньодержавні засоби забезпечення виконання міжнародних договорів (що є окремими правовими інститутами); 3) інститути судових органів; 4) інститути міжнародних організацій; 5) інститут відповідальності за невиконання зобов'язань за міжнародними договорами [14, с. 63].

На наш погляд, виходячи зі структури міжнародних правовідносин, ми можемо виділити три складові частини в контрольному механізмі виконання міжнародних договорів: договірну складову, пов'язану з об'єктом правовідносин, інституційну складову, пов'язану із суб'єктом (суб'єктами) міжнародних правовідносин, та змістовну складову частину, пов'язану зі всім спектром забезпечення вимог міжнародних договорів (принципи, норми, форми, методи, засоби контрольної діяльності тощо).

Більш докладніше зупинимося на інституційній складовій частині контрольного механізму забезпечення виконання міжнародних договорів. О.В. Тарасов довів, що на пострадянському просторі, у тому числі й в українській літературі, чітко виділяються три напрями досліджень проблематики міжнародної правосуб'єктності: «Перший напрям продовжує радянську традицію ігнорування міжнародно-правової особистості людини в межах закритої міждержавної системи, відстоюючи позицію антропологічного нігілізму в науці МП. Коло суб'єктів МП за цього напрямом жорстко догматизоване. ... Другий напрям ... має компромісний характер, що намагається лавірувати між традиційним етатизмом і поступовим (з масою застережень) допуском індивіда й МНУО в окремі, суворо встановлені сфери міждержавного співробітництва. Третій напрям наукових досліджень, що тільки зароджується на пострадянському просторі, відстоює самостійний характер міжнародно-правової особистості людини в межах відкритої міжнародно-правової системи, де кожен із суб'єктів МП має власний, часто унікальний, міжнародно-правовий статус» [15, с. 353]. Тому серед основних суб'єктів міжнародного контролю (контролюючі суб'єкти) можна виокремити: 1) держави; 2) міжнародні організації та їхні органи, 3) спеціально створювані контрольні органи. При цьому, однак, слід мати на увазі, що суб'єктний склад правовідносин міжнародного контролю розширюється за допомогою підконтрольних суб'єктів, якими можуть бути будь-які суб'єкти міжнародного права – учасники певних міжнародних договорів, а також інституції громадянського суспільства, що залучаються до контрольної діяльності.

Міжнародна договірна практика підтверджує висунуту нами тезу про суб'єктів правовідносин щодо здійснення міжнародного контролю та є доказом формування відповідного міжнародно-правового інституту. Так, у міжнародному гуманітарному праві Женевськими конвенціями 1949 р. та Додатковими протоколами до них 1977 та 2005 років передбачається, що міжнародний контроль за виконанням положень Женевських конвенцій та Додаткових протоколів здійснюється: 1) *воюючими сторонами*: «На прохання однієї зі сторін конфлікту повинно бути розпочато розслідування за процедурою, яку визначають заінтересовані сторони, стосовно будь-якого обвинувачення в порушенні Конвенції» (Ст. 132) [16]; 2) *державами-покровительками*: «Представникам або вповноваженим держав-покровительок дозволено відвідувати всі місця, де можуть знаходитися військовополонені... вони мають доступ до всіх приміщень, якими користуються військовополонені (ст. 126 [16]); 3) *Міжнародним комітетом Червоного Хреста*: представники Міжнародного комітету Червоного Хреста користуються такими ж правами, як представники або делегати держави-покровительки (ст. 126 [16]).

Наведемо ще приклад Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуального насильства та сексуальної експлуатації (CETS № 201), яка була прийнята та відкрита для підписання у жовтні 2007 р. на острові Лансароте, що в Іспанії (набула чинності 1 липня 2010 р.). Спеціально створений у межах цієї Конвенції Комітет Лансароте займає центральне місце в роботі зі збору, аналізу та обміну інформацією, досвідом і кращими практиками між державами з метою вдосконалення їх заходів політики в галузі запобігання сексуальній експлуатації та сексуального насильства по відношенню до дітей і боротьби із цими явищами. Передбачений у Конвенції механізм моніторингу має на меті ефективне її застосування Сторонами [17]. Комітет Лансароте складається з представників Сторін Конвенції, включаючи також представників Сторін, які можуть приєднатися до Конвенції відповідно до статей 45 і 46. До участі в моніторинговому механізмі Конвенції залучені інші органи, по-перше, три органи Ради Європи: Парламентська Асамблея, Комісар з прав людини і Європейський комітет з проблем злочинності (CDPC), які вказані в статті 40, і, по-друге, інші відповідні міжурядові комітети Ради Європи, які в силу свого кола компетенцій, безумовно, можуть внести істотний внесок в діяльність щодо контролю за виконанням Конвенції. Це такі комітети, як Європейський комітет із правового співробітництва (CDCJ), Європейський комітет із соціальних прав (ECSR), Консультативна рада у справах молоді (CCJ) і Європейський комітет з питань соціальної згуртованості (CDDH), особливий упор при цьому був зроблений на Керівному комітеті з прав людини (CDDH) [18, indent 268].

Важлива роль відводиться участі представників громадянського суспільства в діяльності Комітету, що безсумнівно є одним з основних достоїнств моніторингової системи. Можливість підключення представників неурядових організацій та інших органів, які беруть активну участь в діяльності щодо запобігання сексуальній експлуатації та сексуального насильства по відношенню до дітей і протидії їм, отримала активну підтримку і розглядається як важлива умова забезпечення справді дієвого контролю за застосуванням Конвенції [18, indent 269]. Згідно з Правилами процедури Комітету представники громадянського суспільства можуть виступати в ролі спостерігачів, без права голосу. Також Комітет Лансароте може дозволити на спеціальній основі участь в якості спостерігачів представників додаткових органів: організацій приватного сектора, туристичних агентств, фінансових установ, інших суб'єктів громадянського суспільства.

Таким чином, інституційну складову частину контрольного механізму забезпечення виконання міжнародних договорів створюють держави, міжнародні організації та їхні органи, спеціально створювані контрольні органи, інституції громадянського суспільства.

Висновки. Міжнародний контроль як засіб забезпечення міжнародних зобов'язань сьогодні набуває все більш важливого значення, стає нормою та необхідною умовою функціонування міжнародного права. У сучасних умовах турбулентного світу контрольний механізм забезпечення виконання міжнародних договорів удосконалюється та ускладнюється, істотно змінюється його інституційна складова частина.

Список використаних джерел:

1. Pieragostini K. Arms Control Verification: Cooperating to Reduce Uncertainty. *Journal of Conflict Resolution*. 1986. Vol. 30, Issue 3. P. 420–444.
2. Jackson W.D. Verification in Arms Control: Beyond NTM. *Journal of Peace Research*. 1982. Vol. XIX. No. 4. P. 345–353.
3. Тиунов О.И. О роли международно-правового мониторинга и международного контроля в развитии Евразийской экономической интеграции. *Евразийский юридический журнал*. 2012. № 10. С. 5–10. URL: <https://eurasianlaw.ru/nashi-rubriki/persona-grata/intervyu-s-o-i-tiunovym-cudej-konstitutcionnogo-suda-rf-v-pochetnoj-otstavke> (дата обращения: 31.01.2022).
4. Медведєва М.О. Теоретичні та практичні аспекти реалізації міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ : Фенікс, 2012. 484 с.
5. Забара І.М. Міжнародні правовідносини – основа міжнародного правопорядку (теоретичні аспекти). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 185–187.
6. Лукашук І.И. Механизм международно-правового регулирования. Киев : Вища школа, 1980. 168 с.
7. Міжнародне право. Основи теорії : підручник для студ. вищ. навч. закладів, що навчаються за спец. «Міжнародне право», «Міжнародні відносини» / В.Г. Буткевич [и др.] ; ред. В.Г. Буткевич. Київ : Либідь, 2002. 608 с.

8. Симонова Н.С. Институт международного контроля как элемент механизма обеспечения выполнения обязательств по международным договорам. *Московский журнал международного права*. 2014. № 1. С. 82–102.
9. Новий словник іншомовних слів: близько 40 000 сл. і словосполучень / Л.І. Шевченко, О.І. Ніка, О.І. Хом'як, А.А. Дем'янюк ; за ред. Л.І. Шевченко. Київ : АРІЙ, 2008. 672 с.
10. Медведєва М.О. Теоретичні та практичні аспекти реалізації міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. Київ : Фенікс, 2012. 484 с.
11. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: компендіум / О.В. Сердюк, Ю.В. Щокін, І.В. Яковюк та ін. ; за заг. ред. проф. О.В. Сердюка, І.В. Яковюка ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. міжнар. права. 2-ге вид., допов. Харків : Право, 2019. 404 с.
12. Марочкин С.Ю. Проблема эффективности норм международного права. Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1988. 146 с.
13. Тиунов О.И. Международно-правовые средства реализации международных договоров. *Вопросы универсальности и эффективности международного права: межвуз. сб. науч. тр.* Свердловск : УрГУ, 1981. С. 27–37.
14. Симонова Н.С. Институциональный механизм обеспечения выполнения обязательств по международным договорам: понятие, основные элементы. *Московский журнал международного права*. 2013. № 3. С. 60–82.
15. Тарасов О.В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії : монографія / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2014. 512 с.
16. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 31.01.2022).
17. Требіна О.М. Контрольний механізм Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації і сексуального насильства. Україна і ЄС: політико-правові перспективи інтеграції : зб. матеріалів ХХХІІІ Харів. політол. читань (м. Харків, 24 квіт. 2020 р.). Харків : Право, 2020. С. 101–110.
18. Explanatory Report to the Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse. Lanzarote, 25.X.2007. URL: <https://rm.coe.int/16800d3832> (accessed: 31.01.2022).